

КАРЛ МАРКС

НАЕМЕН ТРУД И
КАПИТАЛ'

Фридрих Енгелс

Увод²

Предлаганият труд излезе като редица уводни статии в «*Neue Rheinische Zeitung*» от 5 април 1849 г. нататък. В основата му стоят лекциите, които Маркс изнесе през 1847 г. в Брюкселското дружество на германските работници³. Той не беше отпечатан изцяло; обещаното в края на статията в бр. 269 «Продължението следва» остана неизпълнено поради развилите се тогава едно след друго събития — навлизането на русите в Унгария, въстанията в Дрезден, Изерлон, Елберфелд, Пфалц и Баден⁴, които доведоха до спирането на самия вестник (19 май 1849 г.). Ръкописът на това продължение не се намери в литературното наследство на Маркс⁵.

«Наемен труд и капитал» е издаван няколко пъти отделно като брошура, последния път през 1884 г., в Хотинген-Цюрих, от Швейцарската кооперативна печатница. Всички досегашни издания точно възпроизвеждаха текста на оригинала. Но тъй като настоящото ново издание трябва да бъде разпространено като пропагандна брошура в не по-малко от 10 000 екземпляра, пред мен не можеше да не възникне въпросът, дали при тези обстоятелства самият Маркс щеше да одобри едно препечатване на текста без всякакви изменения.

През четиридесетте години Маркс още не беше завършил своята критика на политическата икономия. Това стана едва към края на петдесетте години. Затова неговите трудове, излезли преди първата книга на «Към критиката на политическата икономия» (1859 г.), в отделни точки се отклоняват от написаните след 1859 г. трудове и съдържат изрази и цели фрази, които от гледище на по-късните му съчинения изглеждат несполучливи и дори неправилни. От само себе си се разбира, че в обикновени,

предназначени за общата публика издания, трябва да намери място и това по-раншно становище на автора, което се включва в неговото духовно развитие, че както авторът, така и публиката имат безспорно право на прелечатване на тези по-раншни съчинения без изменения. И аз не бих и помислил да изменя дори и една дума в тях.

Друго е, когато новото издание е предназначено почти изключително за пропаганда сред работниците. В такъв случай Маркс безусловно щеше да приведе старото, датиращо от 1849 г. изложение в съответствие с новото си становище. И аз съм уверен, че действувам в неговия дух, като внасям в *това издание* малкото изменения и прибавки, които са необходими, за да се постигне такова съответствие във всички съществени точки. Така че предварително заявявам на читателя: тази брошура не се дава така, както Маркс я написа през 1849 г., а приблизително така, както той би я написал през 1891 година. Освен това оригиналният текст е разпространен в толкова много екземпляри, че са напълно достатъчни, докато ми се представи възможност да го преиздам по-късно без изменения в едно пълно събрание на съчиненията.

Всички направени от мен изменения се отнасят до един пункт. Според оригинала работникът продава на капиталиста срещу работната заплата своя *труд*; според сегашния текст — своята работна *сила*. И съм длъжен да разясня това изменение. Да го разясня на работниците, за да видят, че тук не се касае просто за буквоедство, а, напротив, за един от най-важните пунктове на цялата политическа икономия. Да го разясня на буржоата, за да могат те да се убедят колко много необразованите работници, на които лесно могат да се направят разбираеми най-трудните икономически разработки, превъзхождат нашите надменни «учени», за които такива заплетени въпроси си остават неразрешими цял живот.

Класическата политическа икономия възприе от индустриалната практика разпространената представа на фабриканта, че той купува и заплаща *труда* на своите работници. Тази представа беше напълно достатъчна на фабриканта за неговата делова практика, за счетоводството и калкулирането на цените. Но пренесена наивно в политическата икономия, тя създаде там съвсем паразитни обърквания и бъркотии.

Политическата икономия се сблъсква с факта, че це-

ните на всички стоки, включително и цената на стоката, която тя нарича «труд», постоянно се изменят; че те се покачват и падат под влияние на най-различни обстоятелства, които често нямат никакви връзки с производството на самата стока, така че изглежда, че изобщо цените се определят от чистата случайност. Щом политическата икономия се появи като наука, една от първите ѝ задачи беше да намери закона, който се крие зад тази привидно господстваща над цените на стоките случайност и който в действителност господства над самата тази случайност. В рамките на непрекъснато изменящите се и колебаещи се ту нагоре, ту надолу цени на стоките тя търсеше устойчивия център, около който се извършват тия изменения и колебания. С една дума, тя изхождаше от *цените* на стоките, за да търси като регулиращ ги закон *стойността* на стоките, с която да бъдат обяснени всички колебания на цените и до която в крайна сметка да бъдат сведени всички те.

Класическата политическа икономия установи, че стойността на една стока се определя от съдържащия се в нея труд, необходим за нейното производство. С това обяснение тя се задоволи. Ние също можем засега да спрем тук. Само за да се избягнат недоразумения, ще припомним, че днес това обяснение е станало съвсем недостатъчно. Маркс за пръв път изследва основно свойството на труда да създава стойност и при това намери, че не всеки привидно или действително необходим за производството на една стока труд прибавя при всички обстоятелства към тая стока стойностна величина, която отговаря на изразходваното количество труд. Следователно, ако днес казваме заедно с такива икономисти като Рикардо просто, че стойността на една стока се определя от необходимия за нейното производство труд, ние винаги подразбираме при това направените от Маркс уговорки. Тук това е достатъчно; останалото се намира у Маркс в «Към критиката на политическата икономия», 1859 г., и в първия том на «Капиталът»⁶.

Но щом икономистите приложиха това определяне на стойността с труда към стоката «труд», те започнаха да изпадат от едно противоречие в друго. Как се определя стойността на «труда»? Със съдържащия се в него необходим труд. Но колко труд се съдържа в труда на един работник за един ден, една седмица, един месец, една го-

дина? Трудът на един ден, на една седмица, на един месец, на една година. Ако трудът е мярката на всички стойности, ние можем да изразим «стойността на труда» именно само в труд. Но ние не знаем абсолютно нищо за стойността на един час труд, ако знаем само, че тя е равна на един час труд. С това не се приближаваме нито на йота до целта, а продължаваме да се въртим в кръг.

Класическата политическа икономия опита тогава друга формулировка; тя заяви: стойността на една стока е равна на нейните производствени разходи. Но какво представляват производствените разходи на труда? За да отговорят на този въпрос, икономистите трябва да насилват малко логиката. Вместо производствените разходи на самия труд, които за съжаление не могат да се установят, те изследват какво представляват производствените разходи на *работника*. А те могат да се установят. Те се изменят в зависимост от времето и обстоятелствата, но при дадено състояние на обществото, за дадено място, в даден отрасъл на производството те също са дадени, поне в доста тесни граници. Ние живеем днес при господството на капиталистическото производство, при което една голяма и постоянно нарастваща класа от населението може да живее само ако работи срещу работна заплата за притежателите на средствата за производство — инструменти, машини, суровини и средства за живот. При този начин на производство производствените разходи на работника се състоят в онази сума от средства за живот — или в тяхната парична цена, — която е средно необходима, за да го прави работоспособен, да го поддържа работоспособен и при излизането му от строя поради старост, болест или смърт да го замести с нов работник, т. е. да осигури размножаването на работническата класа в необходимата численост. Да приемем, че паричната цена на тези средства за живот е средно 3 марки дневно.

И така, нашият работник получава от даващия му работа капиталист възнаграждение от 3 марки дневно. Срещу него капиталистът го заставя да работи, да кажем, 12 часа на ден. При това този капиталист си прави приблизително следната сметка:

Да приемем, че нашият работник — машинен шлосер — трябва да работи някаква машинна част, която той изготвя за един ден. Суровината — желязо и месинг в необходимата предварително обработена форма — струва

20 марки. Потребените от парната машина въглища, износването на същата тази парна машина, на струга и на другите инструменти, с които работи нашият работник, представляват, пресметнато за един ден и за неговия дял, стойност от 1 марка. Работната заплата за един ден е, както приехме, 3 марки. Това прави общо за нашата машинна част 24 марки. Капиталистът разчита обаче да получи за нея от своите клиенти средно цена от 27 марки, т. е. 3 марки повече от направените от него разходи.

Откъде идват тези 3 марки, които капиталистът слага в джоба си? Според твърдението на класическата политическа икономия стоките се продават средно по тяхната стойност, т. е. по цени, които съответствуват на съдържащите се в тези стоки необходими количества труд. Следователно средната цена на нашата машинна част — 27 марки — би трябвало да бъде равна на нейната стойност, равна на съдържащия се в нея труд. Но от тези 27 марки 21 марки са стойности, които бяха налице, преди още нашият машинен шлосер да започне да работи. 20 марки се съдържаха в суровината, 1 марка — в изгорелите през време на работата въглища, или в машините и инструментите, които са били употребени при нея и производителността на които е намаляла съответно. Остават 6 марки, които са прибавени към стойността на суровината. Но според допускането на самите наши икономисти тези 6 марки могат да произхождат само от труда, прибавен от нашия работник към суровината. Излиза, че неговият дванадесетчасов труд е създал нова стойност от 6 марки. Следователно стойността на неговия дванадесетчасов труд би трябвало да бъде равна на 6 марки. И с това ние бихме открили най-после какво представлява «стойността на труда».

«Стой!» — извиква нашият машинен шлосер. «Шест марки ли? Но аз получих само 3 марки! Моят капиталист се кълне във всички светни, че стойността на моя дванадесетчасов труд била само 3 марки, и ще ми се изсмее, ако поискам 6 марки. Каква е тая работа?»

Ако по-рано с нашата стойност на труда попаднахме в омагьосан кръг, сега направо се заплетохме в неразрешимо противоречие. Търсехме стойността на труда, а намерихме повече, отколкото ни е нужно. За работника стойността на дванадесетчасовия труд е 3 марки, за капиталиста — 6 марки, от които 3 той плаща на работника като

работна заплата, а 3 слага в джоба си. Излиза, че трудът има не една, а две стойности, и то твърде различни!

Противоречието става още по-нелепо, ако сведем изразените в пари стойности до работно време. За 12 часа труд се създава нова стойност от 6 марки. Следователно за шест часа — 3 марки, сумата, която работникът получава за дванадесетчасов труд. Като равностойност за дванадесетчасов труд работникът получава продукта на шестчасов труд. Следователно — или трудът има две стойности, едната от които е двойно по-голяма от другата, или 12 е равно на 6! И в двата случая се получава пълна безсмислица.

Колкото и да се блъскаме, няма да излезем от това противоречие, докато говорим за купуване и продаване на труда и за стойност на труда. Така беше и с икономистите. Последната издънка на класическата политическа икономия, школата на Рикардо, се провали главно поради това, че не можа да разреши това противоречие. Класическата политическа икономия попадна в задънена улица. Човекът, който намери изход от тази задънена улица, беше Карл Маркс.

Това, което икономистите смятаха за производствени разходи на «труда», са производствените разходи не на труда, а на самия жив работник. А това, което този работник продава на капиталиста, не е неговият труд. «Щом като неговият труд започва действително», казва Маркс, «той престава да принадлежи на работника и следователно не може да бъде продаден от него.»⁷ Той би могъл да продава най-много своя *бъдещ* труд, т. е. да се задължи да извърши определена работа в определено време. Но с това той не продава труд (който тепърва трябва да бъде извършен), а поставя на разположение на капиталиста своята работна сила за определено време (при надница) или за извършване на определена работа (при заплащане на парче) срещу определено заплащане; той дава под наем, респективно продава своята *работна сила*. Но тази работна сила е срасната с неговата личност и е неделима от нея. Затова нейните производствени разходи съвпадат с производствените разходи на самия работник; това, което икономистите наричаха производствени разходи на труда, са именно производствените разходи на работника, а с това — производствените разходи на работната сила. И така, можем вече да преинемем от производствените разходи на

работната сила към *стойността* на работната сила и да определим количеството общественонеобходим труд, който се иска за производството на работна сила от определено качество, което именно направи Маркс в раздела за купуване и продаване на работната сила («Капиталът», т. I, гл. IV, разд. 3)⁹.

А какво става, след като работникът продаде на капиталиста своята работна сила, т. е. постави му я на разположение срещу предварително условено възнаграждение — надница или заплащане на парче? Капиталистът отвежда работника в своята работилница или фабрика, където вече се намират всички необходими за работата предмети: суровини, спомагателни материали (въглища, багрилни вещества и т. н.), инструменти, машини. Тук работникът се залавя за работа. Нека надницата му да е, както преди, 3 марки — при което няма значение дали той ги получава под формата на надница или на заплащане на парче. Да приемем пак и тук, че за 12 часа работникът прибавя със своя труд към използваните суровини нова стойност от 6 марки, която капиталистът реализира при продажбата на готовия продукт. От тях той плаща на работника неговите 3 марки, а другите 3 марки задържа самият той. Но ако за 12 часа работникът създава стойност от 6 марки, за 6 часа създава стойност от 3 марки. Следователно, след като е работил за капиталиста 6 часа, работникът вече му е възстановил равностойността на получените в работна заплата 3 марки. След шест часа труд и двамата са квит, никой не дължи на другия нито грош.

«Стой!» извиква сега капиталистът. «Аз съм наел работника за цял ден, за 12 часа, а 6 часа са само половин ден. И тъй, бързо на работа, докато изминат и другите 6 часа — едва тогава ще бъдем квит!» И работникът действително трябва да се подчини на «доброволно» сключения договор, по който той се е задължил да работи цели 12 часа за един продукт на труда, който струва 6 работни часа.

Така стои въпросът и при плащането на парче. Да приемем, че за 12 часа нашият работник изработва 12 броя от дадена стока. Всеки от тях — с оглед на изразходваните суровини и износването на машините — струва 2 марки, а се продава за $2\frac{1}{2}$ марки. Така капиталистът, при същите условия, както по-горе, ще даде на работника по 25 пфенига за един брой; за 12 броя това прави 3 марки, за които на работника са нужни 12 часа. Капиталистът

получава за 12-те броя 30 марки; като се приспадат 24 марки за суровини и износване на машините, остават 6 марки, от които той плаща 3 марки работна заплата и 3 слага в джоба си. Точно както в предишния случай. И тук работникът работи 6 часа за себе си, т. е. за възстановяване на своето възнаграждение (през всеки от дванадесетте часа по $\frac{1}{2}$ час), и 6 часа за капиталиста.

Трудността, с която не можеха да се справят и най-добрите икономисти, докато изхождаха от стойността на «труда», изчезва, щом вземем за изходна точка стойността на «работната сила». В нашето сегашно капиталистическо общество работната сила е стока като всяка друга стока, но все пак съвсем особена стока. Тя притежава именно особеното свойство да бъде сила, която създава стойност, да бъде извор на стойност, и то — при надлежна употреба — извор на повече стойност, отколкото тя самата притежава. При днешното състояние на производството човешката работна сила не само произвежда за един ден по-голяма стойност, отколкото тя самата притежава и струва; с всяко ново научно откритие, с всяко ново техническо изобретение расте този излишък на дневния продукт на работната сила върху нейните дневни разходи; следователно скъпява се онази част от работния ден, през която работникът отработва равностойността на своята надница, а, от друга страна, удължава се онази част от работния ден, през която работникът трябва да *подарява* на капиталиста своя труд, без да му се плаща за това.

И такъв е икономическият строй на цялото наше днешно общество: само работническата класа произвежда всички стойности. Защото стойност е само друг израз на труда, оня израз, с който в нашето днешно капиталистическо общество се обозначава количеството общественонеобходим труд, съдържащ се в определена стока. Но тези произведени от работниците стойности не принадлежат на работниците. Те принадлежат на собствениците на суровините, машините, инструментите и авансираните средства, които позволяват на тези собственици да купуват работната сила на работническата класа. Следователно от цялата маса продукти, които произвежда, работническата класа получава обратно само една част. Другата част, която капиталистическата класа задържа за себе си и в краен случай трябва да дели само с класата на земеделците, нараства, както току-що видяхме, с всяко

ново откритие и изобретение, докато частта, която се пада на работническата класа (пресметната на глава), или се увеличава само много бавно и незначително, или изобщо не се увеличава, а при известни условия може дори да намалява.

Но тези все по-бързо следващи едно след друго изобретения и открития, тази повишаваща се от ден на ден в нечувани досега размери производителност на човешкия труд създават в края на краищата един конфликт, в който днешното капиталистическо стопанство трябва да загине. На едната страна — несметни богатства и изобилие на продукти, които купувачите не могат да овладеят. На другата страна — огромната маса на обществото пролетаризирана, превърната в наемни работници и именно затова неспособна да присвоява това изобилие на продукти. В резултат на разделянето на обществото на една малка, прекомерно богата класа и една голяма, безимотна класа от наемни работници обществото се задушавя в собственото си изобилие, докато огромното мнозинство от членовете му едва или никак не е защитено от най-крайна сскъдия. Това състояние става от ден на ден по-нелепо и — по-неугодно. То *трябва* да бъде премахнато, то *може* да бъде премахнато. Възможен е нов обществен строй, при който ще изчезнат днешните класови различия и при който — може би след кратък и свързан с известни лишения, но във всеки случай в морално отношение много полезен преходен период — средствата за живот и за наслада от живота, за усъвършенствуване и за изява на всички физически и духовни способности ще бъдат в еднаква степен и в непрекъснато растящ размер поставени на разположение на всички членове на обществото в резултат на планомерно използване и по-нататъшно развитие на съществуващите вече огромни производителни сили, при равно за всички задължение да се трудят. А че работниците все повече се проникват от волята да извоюват този нов обществен строй, ще докажат — от двете страни на океана — утрешният първи май и неделята, трети май.⁹

Лондон, 30 април 1891 г.

Фридрих Енгелс

Карл Маркс и Фридрих Енгелс.
Съчинения. Т. 22, с. 197—204.

Наемен труд и капитал

От разни страни ни упрекуват, че не сме изложили *икономическите отношения*, които образуват материалната основа на сегашните класови и национални борби. Ние системно сме засягали тези отношения само тогава, когато те непосредствено проличаваха в политически сблъсквания.

Необходимо беше да се проследи преди всичко класовата борба във всекидневния ход на историята и по различния и всеки ден появяващ се нов исторически материал емпирично да се докаже, че заедно с поробването на работническата класа, която извърши Февруари и Март,¹⁰ бяха същевременно победени и нейните противници — във Франция буржоазните републиканци, а в целия европейски континент борещите се против феодалния абсолютизъм класи на буржоазията и на селяните; че победата на «почтената република» във Франция беше същевременно и поражение на нациите, които бяха отговорили на Февруарската революция с героични войни за независимост, и, най-после, че с поражението на революционните работници Европа отново попадна в старото си двойно робство — в *англо-руското* робство. Юнската борба в Париж, падането на Виена, трагикомедията на берлинския ноември 1848 г., отчаяните усилия на Полша, Италия и Унгария, задушаването на Ирландия с глад — това бяха главните моменти, в които намери концентриран израз европейската класова борба между буржоазията и работническата класа и въз основа на които показахме, че всяко революционно въстание, колкото и далечни да изглеждат целите му от класовата борба, е осъдено на поражение, докато не победи работническата класа; че всяко социално преустройство остава утопия, докато пролетарската революция и феодалната контрареволуция не пре-

мерят силите си с оръжие в една *световна война*. В нашето изложение, както е в действителност, *Белгия* и *Швейцария* бяха трагикомични, карикатурни жанрови картини във великата историческа панорама: едната — образцова държава на буржоазна монархия, другата — образцова държава на буржоазна република, а двете — държави, които си въобразяват, че са независими както от класовата борба, така и от европейската революция.

Сега, след като нашите читатели видяха развилата се в грандиозни политически форми класова борба през 1848 г., време е да разгледаме по-отблизо самите икономически отношения, върху които се основава както съществуването на буржоазията и нейното класово господство, така и робството на работниците.

В три големи раздела ще изложим: 1. отношението на *наемния труд към капитала*, робството на работника, господството на капиталиста; 2. *неизбежната при съвременната система гибел на средните буржоазни класи и на така нареченото бюргерско съсловие*; 3. *търговското поробване и експлоатация на буржоазните класи на различните европейски нации от деспота на световния пазар — Англия*.

Ще се стараем да изложим това по възможност най-просто и популярно, без да предпоставяме дори и на най-елементарните понятия на политическата икономия. Искаме да бъдем разбрани от работниците. Още повече че в Германия — от патентованите защитници на съществуващите порядки до *социалистическите знахари и непризнатите политически гении*, на които разпокъсана Германия е по-богата, отколкото на «монарси» — царят поразително невежество и объркване на понятията за най-простите икономически отношения.

И тъй, преди всичко първия въпрос:

Какво е работна заплата?

Как се определя тя?

Ако запитате работници: «Колко е работната ви заплата?», един ще отговори: «Аз получавам от моя буржоа една марка за един работен ден», а друг: «Аз получавам две марки» и т. н. Според различните отрасли на труда, в които работят, те ще посочат различни парични суми, които получават от съответния буржоа за извършването на определена работа, напр. за изтъкването на един ла-

кът платно или за набора на една печатна кола. Въпреки различieto на техните отговори всички се сходят в една точка: работната заплата е паричната сума, която капиталистът плаща за определено работно време или за извършване на определена работа.

И така, капиталистът като че ли *купува* с пари труда на работниците. Работниците за пари му *продават* своя труд. Обаче това е само привидно. В действителност те продават на капиталиста за пари своята работна сила. Капиталистът купува тази работна сила за един ден, за една седмица, за един месец и т. н. А след като я купи, той я използва, като кара работниците да работят през условеното време.

За същата сума, с която капиталистът е купил тяхната работна сила, напр. за 2 марки, той би могъл да купи 2 фунта захар или известно количество друга стока. Двете марки, с които той е купил 2 фунта захар, са *цената* на 2 фунта захар. Двете марки, с които той е купил 12 часа употреба на работната сила, са цената на дванадесет-часовия труд. Следователно работната сила е стока — ни повече, ни по-малко, отколкото захарта. Първата се измерва с часовник, а втората — с везни.

Своята стока, работната сила, работниците разменят срещу стоката на капиталиста, срещу пари, като тази размяна става в определено съотношение. Толкова пари за толкова дълга употреба на работната сила. За дванадесет часа тъкане — 2 марки. А нима тези две марки не представляват всички други стоки, които могат да се купят за две марки? Следователно работникът е разменил всъщност своята стока, работната сила, срещу различни други стоки, и то в определено съотношение. Като дава на работника 2 марки, капиталистът му дава в замяна на неговия работен ден толкова и толкова месо, облекло, дърва, осветление и т. н. Следователно тези 2 марки изразяват отношението, в което се разменя работната сила срещу други стоки — *разменната стойност* на неговата работна сила. Разменната стойност на една стока, оценена в *пари*, се нарича именно нейна *цена*. Следователно *работната заплата* е само особено название за цената на работната сила, която обикновено наричаме *цена на труда* — за цената на тази своеобразна стока, която съществува само в човешка плът и кръв.

Да вземем който и да било работник, напр. един тъкач.

Капиталистът му предоставя тъкачен стан и прежда. Тъкачът започва да работи и от преждата става платно. Капиталистът овладява платното и го продава напр. за 20 марки. Работната заплата на тъкача *част* ли е от платното, от 20-те марки, от продукта на неговия труд? Съвсем не. Тъкачът е получил работната си заплата, дълго преди да се продаде платното, може би дълго преди то да се изтъче. Следователно капиталистът плаща тази заплата не с парите, които ще получи за платното, а с налични пари. Както тъкачният стан и преждата не са продукт на тъкача, на когото се предоставят от буржоата, така не са негов продукт и стоките, които той получава в замяна на своята стока, работната сила. Възможно е буржоата да не намери купувач за своето платно. Възможно е той да не получи от продажбата му дори и работната заплата. Възможно е да го продаде много изгодно в сравнение със заплатата на тъкача. Всичко това никак не засяга тъкача. Седна част от своето налично състояние, от своя капитал, капиталистът купува работната сила на тъкача също тъй, както с друга част от състоянието си е закупил суровината — преждата, и оръдието на труда — тъкачния стан. След като е направил тези покупки — а към тях спада и необходимата за производството на платното работна сила, — капиталистът започва да произвежда само с *принадлежащи на него суровини и оръдия на труда*. Към последните спада вече, разбира се, и нашият добър тъкач, който, както и тъкачният стан, няма никакъв дял в продукта или в цената на продукта.

Следователно работната заплата не е дял на работника в произведената от него стока. Работната заплата е част от намиращи се вече в наличие стоки, с която капиталистът си купува определено количество производителна работна сила.

И така, работната сила е стока, която нейният притежател — наемният работник — продава на капитала. Защо я продава? За да живее.

Но проявата на работната сила, трудът, е собствената жизнена дейност на работника, проява на неговия собствен живот. И тази *жизнена дейност* той продава на друг, за да си осигури необходимите *средства за живот*. Следователно жизнената дейност на работника е за него само *средство*, което му дава възможност да съществува. Той работи, за да живее. Той дори не включва труда в своя

живот: напротив, трудът е жертвуване на своя живот. Трудът е стока, която той е продал на други. Затова и продуктът на дейността му не е целта на неговата дейност. За себе си работникът произвежда не коприната, която тъче, не златото, което добива в рудника, не двореца, който строи. За себе си той произвежда *работната заплата*, а коприна, злато и дворец се превръщат за него в известно количество средства за живот, напр. в памучно яке, в медна монета, в избено жилище. И може ли работникът, който 12 часа тъче, преде, работи на бормашина или струг, строи, копае, чука камъни, пренася товари и т. н. — може ли той да смята това дванадесетчасово тъкане, предене, работене на бормашина или струг, строене, копаене, чукане на камъни за проява на своя живот, за живот? Напротив. Животът за него започва тогава, когато се прекрати тази дейност — на трапезата, на тезгяха, в кръчмата, в леглото. Смисълът на дванадесетчасовия труд за него не е в това, че той тъче, преде, копае и т. н., а в това, че *припечелва*, което му дава възможност да седне на трапезата, да отиде на тезгяха в кръчмата, да легне в леглото. Ако копринената буба предеше, за да продължи съществуването си като гъсеница, тя щеше да бъде свършен наемен работник.

Работната сила не винаги е била стока. Трудът не винаги е бил наемен труд, т. е. *свободен труд*. Робът не е продавал своята работна сила на робовладелеца, тъй както и волът не продава своята работа на селянина. Робът заедно със своята работна сила е продаден веднъж завинаги на неговия собственик. Той е стока, която може да преминава от ръката на един собственик в ръката на друг. Той *самият* е стока, но работната сила не е *негова* стока. Крепостният продава само част от своята работна сила. Не той получава заплата от собственика на земята: напротив, собственикът на земята получава данък от него.

Крепостният принадлежи на земята и принася плодове на собственика на земята. *Свободният работник*, напротив, продава самия себе си, и то на части. Всеки ден той продава на публичен търг 8, 10, 12, 15 часа от живота си на онзи, който му предлага най-много — на притежателя на суровини, на оръдия на труда, на средства за живот, т. е. на капиталиста. Работникът не принадлежи на собственика, нито на земята, но 8, 10, 12, 15 часа от всекидневния му живот принадлежат на онзи, който ги

купува. Работникът, когато пожелае, напуска капиталиста, при когото се е наел, а капиталистът, когато намери за добре, го уволнява, щом не извлича от него никаква полза или не извлича вече ползата, на която е разчитал. Но работникът, чийто единствен източник за препитание е продажбата на работната сила, не може да напусне цялата класа на купувачите, т. е. класата на капиталистите, без да се обрече на гладна смърт. Той принадлежи не на този или онзи капиталист, а на класата на капиталистите изобщо; и негова работа е да се настани, т. е. да си намери купувач сред тази класа на капиталистите.

Преди да разгледаме сега по-подробно отношението между капитал и наемен труд, ще изложим накратко общите условия, които играят роля при определянето на работната заплата.

Както видяхме, работната заплата е цената на определена стока — на работната сила. Следователно работната заплата се определя от същите закони, които определят цената на всяка друга стока.

Пита се следователно: *коя определя цената на една стока?*

От какво се определя цената на една стока?

От конкуренцията между купувачи и продавачи, от съотношението между търсенето и предлагането, между искането и предложението. Конкуренцията, от която се определя цената на една стока, е *трестранна*.

Една и съща стока се предлага от различни продавачи. Който продава стоки от еднакво качество най-евтино, той е сигурен, че ще измести от пазара другите продавачи и ще си осигури най-голям пласмент. Така продавачите взаимно си оспорват пласмента, пазара. Всеки от тях иска да продава, да продава по възможност най-много, да продава, ако е възможно, сам, като отстрани другите продавачи. Затова единият продава по-евтино от другия. Следователно *между продавачите има конкуренция*, която *намалява* цената на предлаганите от тях стоки.

Но и между *купувачите* има конкуренция, която от своя страна *покачва* цената на предлаганите стоки.

И, най-после, има конкуренция *между купувачи и продавачи*; *едните* искат да купуват колкото може по-евтино, *другите* искат да продават колкото може по-скъпо. Резултатът от тази конкуренция между купувачи и

продавачи ще зависи от съотношението между посочените по-горе две страни на конкуренцията, т. е. дали е по-силна конкуренцията в лагера на купувачите или конкуренцията в лагера на продавачите. Индустрията изкарва на бойното поле две армии една срещу друга, като в собствените редове на всяка от тях също се води борба. Армията, в редовете на която има най-малко търкания, побеждава противната.

Да приемем, че на пазара има 100 бали памук, а купувачи за 1000 бали. Следователно търсенето в случая е десет пъти по-голямо от предлагането. Тъй че конкуренцията между купувачите ще бъде много силна; всеки от тях се старее да грабне поне една, ако е възможно, всичките 100 бали. Този пример не е произволно предположение. В историята на търговията познаваме периоди на слаба реколта на памук, когато неколцина съюзили се капиталисти са се опитвали да закупят не 100 бали, а целия запас от памук на земята. Следователно в дадения случай всеки купувач ще се старее да изтласка другия, като предлага сравнително по-висока цена за една бала памук. Продавачите на памука, които виждат ожесточената междуособна борба в неприятелската армия и са напълно уверени в продажбата на всичките си 100 бали, ще се пазят от конкуренция помежду си, за да не понижат цената на памука в един момент, когато противниците им се надпреварват да я повишат. Така в лагера на продавачите изведнъж настъпва мир. Те стоят сплотени като *един* човек срещу купувачите, скръстват философски ръце и претенциите им не биха имали граници, ако предложенията дори и на най-настойчивите купувачи нямаха своите доста определени граници.

И тъй, когато предлагането на една стока е по-слабо от търсенето на тая стока, конкуренцията сред продавачите е много слаба или изобщо няма такава. Колкото повече намалява тази конкуренция, толкова повече нараства конкуренцията между купувачите. Резултатът е: повече или по-малко значително повишаване на цените на стоките.

Известно е, че по-често се среща обратният случай с обратния резултат: значителен превес на предлагането над търсенето — отчаяна конкуренция между продавачите, липса на купувачи, разпродажба на стоките на безценица.

Но какво значи повишаване и спадане на цените, какво значи висока и ниска цена? Песъчинката е голяма, гледана под микроскоп, а кулата е ниска в сравнение с планината. И ако цената се определя от съотношението между търсене и предлагане, от какво се определя съотношението между търсене и предлагане?

Да се обърнем към първия срещнат буржоа. Той няма да се замисли нито за миг и като някой втори Александър Македонски ще разсече този метафизичен възел с помощта на таблицата на умножението. Ако производството на стоката, която продавам, ми струва 100 марки — ще ни каже той — и ако от продажбата на тази стока получа 110 марки, разбира се, след изтичането на годината — това е скромна, честна, законна печалба. Но ако получа при размяната 120 или 130 марки, това е голяма печалба; а получа ли 200 марки, това би било необикновена, огромна печалба. Какво служи следователно на буржоата като мярка за печалбата? *Производствените разходи* на неговата стока. Ако при размяната на тази стока той получи такова количество други стоки, производството на които е струвало по-малко, той е загубил. Ако размени своята стока срещу такова количество други стоки, производството на които е струвало повече, тогава той е спечелил. Спадането или повишаването на печалбата той пресмята според градусите, с които разменната стойност на неговата стока стои под или над нулата — *производствените разходи*.

И тъй, видяхме как изменящото се съотношение между търсене и предлагане предизвиква ту покачване, ту спадане на цените, ту високи, ту ниски цени.

Повиши ли се значително цената на една стока поради недостатъчно предлагане или несъразмерно нарастващо търсене, неизбежно спада съответно цената на някоя друга стока; защото цената на една стока изразява в пари само отношението, в което други стоки се дават в замяна на нея. Ако напр. цената на 1 аршин копринена материя се повиши от 5 марки на 6 марки, цената на среброто спада по отношение на копринената материя, а също и цената на всички други стоки, които са запазили старите си цени, спада по отношение на копринената материя. За същото количество копринена материя сега трябва да се даде в замяна по-голямо количество от тях стоки.

Каква ще бъде последицата от повишаването на цената

на една стока? Маса капитали ще се прехвърлят в процъфтяващия индустриален отрасъл и това прехвърляне на капиталите в по-изгодната индустрия ще продължава дотогава, докато печалбата в нея не стигне до обикновената или, по-точно, докато вследствие на свръхпроизводство цената на нейните продукти спадне под производствените разходи.

Обратно: спадне ли цената на една стока под нейните производствени разходи, капиталите ще се оттеглят от производството на тази стока. С изключение на случая, когато известен индустриален отрасъл е вече отживял времето си и поради това осъден да загине, производството на такава стока, т. е. нейното предлагане, ще намалява вследствие това бягство на капиталите дотогава, докато започне да отговаря на търсенето, следователно докато цената на стоката отново се повиши до равнището на нейните производствени разходи или, по-точно, докато предлагането спадне под търсенето, т. е. докато цената на стоката се повиши отново над нейните производствени разходи, защото *текущата цена на една стока винаги е по-висока или по-ниска от нейните производствени разходи.*

Виждаме как капиталите постоянно се оттеглят и прехвърлят от една област на индустрията в друга. Високата цена предизвиква много силно прехвърляне, а ниската цена — много силно оттегляне.

Бяхме могли от друга гледна точка да покажем, че не само предлагането, но и търсенето се определя от производствените разходи. Обаче това ще ни отдалечи твърде много от нашия предмет.

Току-що видяхме как колебанията в предлагането и търсенето винаги свеждат цената на стоката до производствените разходи. *Наистина действителната цена на една стока винаги е по-висока или по-ниска от производствените разходи; но повишаването и спадането взаимно се допълват,* така че в течение на определен период от време — прилив и отлив в индустрията, взети заедно — стоките се разменят едни срещу други съответно на производствените им разходи, следователно тяхната цена се определя от производствените разходи.

Това определяне на цената от производствените разходи не трябва да се разбира в смисъла, в който го разбират икономистите. Икономистите казват, че *средната це-*

на на стоките е равна на производствените разходи; това било закон. Анархичното движение, в което повишаването се изравнява от спадането, а спадането — от повишаването, те смятат за случайност. Със същото право, както и правят други икономисти, колебанията на цените биха могли да се смятат за закон, а определянето им от производствените разходи — за случайност. Обаче само в хода на тези колебания — които, както става ясно, ако се разгледат по-отблизо, носят най-ужасните опустошения и като земетресение разтърсват из основи буржоазното общество, — само в хода на тези колебания цената се определя от производствените разходи. Съвкупното движение на това безредие е неговият ред. В хода на тази индустриална анархия, в това кръгообразно движение конкуренцията, тъй да се каже, изравнява едната крайност с другата.

И тъй, виждаме: цената на една стока се определя от нейните производствени разходи по такъв начин, че периодите, когато цената на тази стока се повишава над производствените разходи, се изравняват с периодите, когато тя спада под производствените разходи, и, обратно. Това важи, разбира се, не за отделен даден индустриален продукт, а само за целия индустриален отрасъл. Това важи следователно също не за отделния индустриалец, а само за цялата класа на индустриалците.

Определянето на цената от производствените разходи е равностойно на определянето на цената от работното време, необходимо за производството на една стока, защото производствените разходи се състоят от: 1) суровини и износване на оръдията на труда, т. е. от индустриални продукти, производството на които е струвало известно количество работни дни, следователно представляват известно количество работно време, и 2) от непосредствен труд, мярката за който също е времето.

Същите общи закони, които регулират изобщо цената на стоките, регулират естествено и *работната заплата, цената на труда*. Заплащането на труда ту ще се повишава, ту ще спада — в зависимост от съотношението между търсене и предлагане, в зависимост от това, какъв облик добива конкуренцията между купувачите на работната сила, капиталистите, и продавачите на работната сила, работниците. Колебанията на работната заплата изобщо отговарят на колебанията на цените на стоките. Но

в рамките на тези колебания цената на труда се определя от производствените разходи, от работното време, необходимо за създаването на тази стока, работната сила.

Какво представляват производствените разходи на тази работна сила?

Това са разходите, които са нужни, за да се запази работникът като работник и да бъде обучен той за работник.

Затова колкото по-малко време е нужно за обучаването в една работа, толкова по-малко са производствените разходи на работника, толкова по-ниска е цената на неговия труд, работната му заплата. В онези отрасли на индустрията, в които не е нужно почти никакво обучение и е достатъчно само простото физическо съществуване на работника, необходимите за неговото създаване производствени разходи се ограничават почти само със стоките, които са нужни за запазването на неговия живот и работоспособност. Затова цената на неговия труд се определя от цената на необходимите средства за живот.

Тук трябва да се вземе под внимание и още едно обстоятелство.

Фабрикантът, като изчислява своите производствени разходи, а според тях и цената на продуктите, включва и изхабяването на оръдията на труда. Ако например една машина му струва 1000 марки и ако тази машина се изхабява за 10 години, той прибавя всяка година по 100 марки към цената на стоката, за да може след 10 години да замени изхабената машина с нова. По същия начин в производствените разходи на простата работна сила трябва да се включат и разходите за продължение на рода, благодарение на които работническата класа получава възможност да се размножава и да замества изхабените работници с нови. Следователно изхабяването на работника се включва в сметката по същия начин, както и изхабяването на машината.

И тъй, производствените разходи на простата работна сила се равняват на разходите за съществуване на работника и за продължение на рода му. Цената на тези разходи за съществуване и за продължение на рода съставлява работната заплата. Така определената работна заплата се нарича минимум на работната заплата. Този минимум на работната заплата, както изобщо определянето на

цената на стоките от производствените разходи, важни, не за *отделния индивид*, а за целия *вид*. Отделни работници, милиони работници не получават достатъчно, за да могат да съществуват и да продължават рода си; но в рамките на своите колебания *работната заплата на цялата работническа класа* се изравнява до този минимум.

Сега, след като се разбрахме по най-общите закони, които регулират работната заплата, както и цената на всяка друга стока, можем да се занимаем по-специално с нашия предмет.

Капиталът се състои от суровини, оръдия на труда и всякакъв вид средства за живот, които се употребяват за производство на нови суровини, нови оръдия на труда, нови средства за живот. Всички тия негови съставни части са произведения на труда, продукти на труда, *натрупан труд*. Натрупан труд, който служи като средство за ново производство, е капитал.

Така казват икономистите.

Какво е негърът роб? Човек от черната раса. Такова обяснение струва колкото горното.

Негърът си е негър. Едва при определени отношения той става роб. Памукопредачната машина е машина за прядене на памук. Само при определени отношения тя става *капитал*. Откъсната от тези отношения, тя е толкова капитал, колкото *златото* само по себе си е *пари* или захарта — цена на захарта.

В производството хората въздействуват не само върху природата, но и един върху друг. Те произвеждат само като действуват съвместно по определен начин и взаимно разменят своята дейност. За да произвеждат, те влизат в определени връзки и отношения помежду си и само в рамките на тези обществени връзки и отношения се извършва тяхното въздействие върху природата, извършва се производството.

В зависимост от характера на средствата за производство ще бъдат естествено различни и обществените отношения, в които производителите влизат помежду си, условията, при които те разменят своята дейност и участвуват в целокупното производство. С изнамирането на новото оръжие за война, огнестрелното оръжие, измени се по необходимост цялата вътрешна организация на армията, преобрази се условията, при които отделни личности могат да образуват армия и да действуват като ар-

мня, измени се също и отношението на различните армии една към друга.

И тъй, обществените отношения, при които отделните личности произвеждат, обществените производствени отношения се изменят, преобразяват се с изменението и развитието на материалните средства за производство, на производителните сили. Производствените отношения в своята съвкупност образуват това, което се нарича обществени отношения, общество, а именно общество на определена степен на историческо развитие, общество със своеобразен, отличителен характер. Античното общество, феодалното общество, буржоазното общество са такива съвкупности от производствени отношения, всяка от които същевременно характеризира особена степен на развитие на историята на човечеството.

Капиталът също е обществено производствено отношение. Той е буржоазно производствено отношение, производствено отношение на буржоазното общество. Нима средствата за живот, оръдията на труда, суровините, от които се състои капиталът, не са произведени и натрупани при дадени обществени условия, при определени обществени отношения? Нима те не се използват за ново производство при дадени обществени условия, при определени обществени отношения? И нима тъкмо този определен обществен характер не превръща служещите за ново производство продукти в капитал?

Капиталът не се състои само от средства за живот, от оръдия на труда и от суровини, не се състои само от материални продукти; той се състои също и от *разменни стойности*. Всички продукти, от които той се състои, са *стоки*. Следователно капиталът е не само сума от материални продукти, но и сума от стоки, от разменни стойности, *от обществени величини*.

Капиталът си остава същият, ако вместо вълна вземем памук, вместо жито — ориз, вместо железници — параходи, стига само памукът, оризът, параходите — плътта на капитала — да имат същата разменна стойност, същата цена като вълната, житото, железниците, в които той се е въплътявал по-рано. Плътта на капитала може постоянно да се променя, без капиталът да претърпи и най-малкото изменение.

Но макар всеки капитал да е сума от стоки, т. е. от

разменни стойности, не всяка сума от стоки, от разменния стойности, е капитал.

Всяка сума от разменни стойности е една разменна стойност. Всяка отделна разменна стойност е сума от разменни стойности. Напр. една къща, която струва 1000 марки, е разменна стойност от 1000 марки. Къс хартия, която струва 1 пфениг, е сума от разменни стойности от 100/100 пфенига. Продукти, които могат да бъдат разменяни срещу други продукти, са *стоки*. Определеното отношение, в което те могат да се разменят, е тяхната *разменна стойност*, или, изразено в пари — тяхната цена. Количеството на тези продукти не може да измени предназначението им да представлява *стока* или *разменна стойност*, или да имат определена *цена*. Дървото си остава дърво, все едно дали е голямо или малко. Ще промени ли желязото характера си да бъде стока, разменна стойност, ако го разменяме срещу други продукти вместо в лоти в центнери? Според количеството желязото е стока с по-голяма или по-малка стойност, с по-висока или по-ниска цена.

А как едно количество от стоки, от разменни стойности става капитал?

То става капитал вследствие на това, че като самостоятелна обществена *сила*, т. е. като сила на *част от обществото*, се запазва и нараства чрез *размяната* срещу *непосредствената, живата работна сила*. Съществуването на една класа, която не притежава нищо друго освен работоспособност, е необходима предпоставка на капитала.

Само господството на натрупания, миналия, предметен труд над непосредствения, живия труд превръща натрупания труд в капитал.

Същността на капитала не се състои в това, че натрупаният труд служи на живия труд като средство за ново производство. Тя се състои в това, че живият труд служи на натрупания труд като средство за запазване и нарастване на разменната му стойност.

Какво става при размяната между капиталист и наеман работник?

В замяна на своята работна сила работникът получава средства за живот, но капиталистът в замяна на принадлежащите му средства за живот получава труд, производителната дейност на работника, творческата сила, с

която работникът не само възстановява това, което консумира, но и *придава на натрупания труд по-голяма стойност, отколкото този труд е притсжавал по-рано*. Работникът получава от капиталиста част от наличните средства за живот. За какво му служат тези средства за живот? За непосредствена консумация. Но щом изконсумирам дадени средства за живот, те са вече безвъзвратно загубени за мен, осеен ако не използвам времето, през което тези средства са поддържали моя живот, за да произведа нови средства за живот, за да създам с труда си нови стойности на мястото на стойностите, които изчезват при консумацията. Но тъкмо тази благородна възпроизводителна сила работникът отстъпва на капиталиста в замяна на получените средства за живот. Следователно за него самия тя е загубена.

Да вземем следния пример: арендатор плаща на своя надничар 5 зилбергроша* на ден. За тези 5 зилбергроша надничарят работи цял ден на нивата на арендатора и така му осигурява доход от 10 зилбергроша. Арендаторът не само си възстановява стойностите, които дава на надничаря, но ги и удвоява. Следователно 5-те зилбергроша, които е дал на надничаря, той е използвал, консумирал плодотворно, производително. За тези 5 зилбергроша той е купил именно труда и силата на надничаря, които произвеждат земеделски продукти с двойна стойност и превръщат 5-те зилбергроша в 10 зилбергроша. А надничарят, вместо своята производителна сила, действието на която именно е отстъпил на арендатора, получава 5 зилбергроша и ги разменя срещу средства за живот, които той по-бързо или по-бавно изконсумира. Следователно тези 5 зилбергроша са консумирани двойко: *производително* за капитала, тъй като са разменени срещу работна сила, която е произвела 10 зилбергроша, и *непроизводително* за работника, тъй като те са разменени срещу средства за живот, които са изчезнали завинаги и стойността на които той може отново да получи само като повтори същата размяна с арендатора. И тъй, *капиталът предполага наемния труд, а наемният труд предполага капитала. Те се обуславят взаимно, те се погаждат взаимно*.

Работникът в памучна фабрика само памучни платове

* Сребърна монета = 10 пфенига. Бел. ред.

ли произвежда? Не, той произвежда капитал. Той произвежда стойности, които отново служат да господствуват над труда му и посредством него да създават нови стойности.

Капиталът може да се увеличава само като се разменя срещу работна сила, само като поражда наемен труд. Работната сила на наемния работник може да се разменя срещу капитал само като увеличава капитала, само като засилва властта, чийто роб е той. *Затова увеличаването на капитала е увеличаване на пролетариата, т. е. на работническата класа.*

Следователно интересите на капиталиста и на работника са едни и същи — твърдят буржоата и техните икономисти. И наистина! Работникът загива, ако капиталът не му даде работа. Капиталът загива, ако не експлоатира работната сила, а за да я експлоатира, трябва да я купи. Колкото по-бързо се увеличава предназначеният за производство капитал, производителният капитал, следователно колкото повече процъфтява индустрията, колкото повече се обогатява буржоазията, колкото по-добре се развиват сделките — толкова повече работници са необходими на капиталиста, толкова по-скъпо се продава работникът.

Необходимото условие за едно сносно положение на работника е следователно *по възможност най-бързото нарастване на производителния капитал.*

Но какво е нарастване на производителния капитал? Това е нарастване на властта на натрупания труд над живия труд, нарастване на господството на буржоазията над работническата класа. Ако наемният труд произвежда господстващото над него чуждо богатство, враждебната на него сила, капитала, от него той получава обратно средства за работа [Beschäftigungsmittel], т. е. средства за живот, при условие че той отново се превърне в част на капитала, в лост, който отново хвърля капитала в ускорено движение на нарастване.

Твърдението, че интересите на капитала и интересите на работниците са едни и същи, означава само едно: капитал и наемен труд са две страни на едно и също отношение. Едната обуславя другата, тъй както лихварят и прахосникът се обуславят взаимно.

Докато наемният работник е наемен работник, съд-

бата му зависи от капитала. Това е прехвалената общност на интересите на работника и капиталиста.

Когато капиталът расте, расте и количеството на наемния труд, расте броят на наемните работници, с една дума — господството на капитала се разширява върху по-голяма маса от индивиди. Да предположим най-благоприятния случай: когато расте производителният капитал, расте и търсенето на труд. Следователно повишава се цената на труда, работната заплата.

Една къща може да бъде голяма или малка, но докато околните къщи са също тъй малки, тя задоволява всички обществени изисквания за едно жилище. Но ако до малката къща бъде издигнат дворец, тя се смалва до колиба. Сега къщичката ще доказва, че нейният притежател не може да предявява никакви изисквания или че може да предявява само най-скромни изисквания; колкото и къщичката да се извисява с прогреса на цивилизацията, ако съседният дворец се извисява в същия или дори в по-голям размер, обитателят на сравнително малката къща ще се чувства между своите четири стени все по-неуютно, все по-незадоволен и по-потиснат.

Едно забележимо увеличаване на работната заплата предполага бързо нарастване на производителния капитал. Бързото нарастване на производителния капитал предизвиква също и бързо нарастване на богатството и разкоша, на обществените нужди и на обществените наслади. Така че макар насладите на работника да се увеличават, доставяното от тях обществено удовлетворение намалява в сравнение с увеличените наслади на капиталиста, които са недостъпни за работника, и в сравнение с равнището на общественото развитие изобщо. Нашите нужди и наслади се пораждат от обществото; затова ги мерим по обществото, а не по предметите на тяхното задоволяване. Тъй като имат обществен характер, те са относителни.

Работната заплата изобщо се определя не само от количеството стоки, които мога да получи срещу нея. В нея се съдържат различни отношения.

За своята работна сила работниците получават преди всичко определена сума пари. Но дали само тази парична цена определя работната заплата?

През XVI в. вследствие откриването в Америка на по-богати и по-лесно разработвани мини, в Европа се уве-

личили намиращите се в обръщение злато и сребро. Затова стойностите на златото и среброто паднали по отношение на другите стоки. Но работниците получавали за своята работна сила същото количество сребро в монети, както, и преди. Паричната цена на техния труд останала същата, но въпреки това работната им заплата спаднала, защото срещу същото количество сребро те получавали по-малко количество други стоки. Това е едно от обстоятелствата, които спомогнали за нарастването на капитала, за възхода на буржоазията през XVI век.

Да вземем друг случай. През зимата на 1847 г. вследствие на лошата реколта значително се повишиха цените на най-необходимите хранителни продукти — жито, месо, масло, сирене и др. Да приемем, че работниците получаваха същата сума пари за своята работна сила, както и преди. Не беше ли спаднала тяхната работна заплата? Ра:бира се, че беше спаднала. За същите пари те получаваха по-малко хляб, месо и т. н. Тяхната работна заплата спадна не защото стойността на среброто се беше намалила, а защото стойността на хранителните продукти се беше увеличила.

Да приемем, най-после, че паричната цена на труда остава същата, докато цената на всички земеделски и индустриални стоки спада вследствие употребата на нови машини или вследствие благоприятно време и т. н. Сега работниците ще могат да купят за същите пари повече най-различни стоки. Следователно тяхната работна заплата се е повишила именно защото не се е изменила нейната парична стойност.

И така, паричната цена на труда, номиналната работна заплата, не съпада с реалната работна заплата, т. е. с количеството стоки, което действително се получава срещу работната заплата. Затова, когато говорим за повишаване или намаляване на работната заплата, трябва да имаме предвид не само паричната цена на труда, не само номиналната работна заплата.

Но нито номиналната работна заплата, т. е. паричната сума, за която работникът се продава на капиталиста, нито реалната работна заплата, т. е. количеството стоки, което той може да купи за тия пари, изчерпват съдържанието се в работната заплата отношения.

Работната заплата се определя преди всичко и от ней-

ното отношение към печалбата на капиталиста — това е сравнителна, относителна работна заплата.

Реалната работна заплата изразява цената на труда по отношение цената на другите стоки, а пък относителната работна заплата изразява дела на непосредствения труд в новопроизведената от него стойност по отношение дела от последната, който се пада на натрупания труд, на капитала.

По-горе, с. 19, казахме: «Работната заплата не е дял на работника в произведената от него стока. Работната заплата е част от намиращи се вече в наличие стоки, с която капиталистът си купува определено количество производителна работна сила.» Но капиталистът трябва да си възстанови тази работна заплата от цената, на която той продава продукта, произведен от работника; трябва да я възстанови така, че по правило да му остане излишък над направените от него производствени разходи, т. е. печалба. За капиталиста продажната цена на произведената от работника стока се състои от три части: *първо*, от част, която възстановява цената на авансираните от него суровини и изхажяването на инструментите, машините и другите средства на труда, които също е авансирал; *второ* — от част, която възстановява авансираната от него работна заплата, и *трето*, излишък над всичко това, т. е. печалбата на капиталиста. Докато първата част възстановява само *съществуващи по-рано стойности*, ясно е, че както възстановяването на работната заплата, така и излишъкът, т. е. печалбата на капиталиста, се вземат изцяло от *новата стойност, създадена от труда на работника* и прибавена към стойността на суровините. И в този смисъл, за да ги сравняваме, можем да схващаме и работната заплата, и печалбата като дялове в продукта на работника.*

Реалната работна заплата може да остане същата, може дори да се повиши, и все пак относителната работна заплата може да спадне. Да предположим например, че цената на всички хранителни продукти се е понижила с $\frac{1}{3}$, докато надницата се е понижила само с $\frac{1}{9}$, например от 3 на 2 марки. Макар че с тези две марки работникът мо-

* От думите «а пък относителната работна заплата» дотук Енгелс е изменил Марксовия текст. *Ред.*

же да има на разположение по-голямо количество стоки, отколкото по-рано с 3 марки, все пак неговата работна заплата е намаляла в сравнение с печалбата на капиталиста. Печалбата на капиталиста (например на фабриканта) се е увеличила с една марка, т. е. за по-малка сума разменни стойности, които капиталистът плаща на работника, работникът трябва сега да произведе по-голяма сума разменни стойности, отколкото преди. Делът на капитала се е увеличил в сравнение с дела на труда. Разпределението на общественото богатство между капитал и труд е станало още по-неравномерно. Със същия капитал сега капиталистът командува по-голямо количество труд. Властта на класата на капиталистите над работническата класа е нараснала, общественото положение на работника се е влошило, понижило се е с една степен по-ниско от положението на капиталиста.

И тъй, какъв е общият закон, който определя спадането и повишаването на работната заплата и на печалбата по отношение една към друга?

Работната заплата и печалбата са обратнопропорционални. Делът на капитала, печалбата, се повишава в същата пропорция, в каквата спада делът на труда, надницата, и обратно. Печалбата се повишава толкова повече, колкото повече спада работната заплата, и спада толкова повече, колкото повече се повишава работната заплата.

Може би ще ни възразят, че капиталистът може да спечели, като размени изгодно своите продукти с други капиталисти, като се повиши търсенето на неговата стока било поради откриването на нови пазари, било поради увеличаване в момента на нуждите на старите пазари и т. н.; че печалбата на капиталиста следователно може да се увеличи за сметка на други капиталисти, независимо от повишаването и спадането на работната заплата, на разменната стойност на работната сила; или че печалбата на капиталиста може да се повиши и в резултат от подобряване на оръдията на труда, от нови начини за използване на природните сили и т. н.

Преди всичко трябва да се признае, че резултатът остава същият, макар че е постигнат по обратен път. Наистина печалбата се е повишила не защото работната заплата е спаднала, обаче работната заплата е спаднала, защото печалбата се е повишила. Със същото количество чужд

труд капиталистът е закупил по-голяма сума разменни стойности, без да е заплатил при това по-скъпо този труд; това значи следователно, че трудът се заплаща по-ниско в сравнение с чистия доход, който носи на капиталиста.

Ще напомним още, че въпреки колебанията на цените на стоките средната цена на всяка стока — пропорцията, в която тя се разменя срещу други стоки — се определя от нейните *производствени разходи*. Затова увеличението на печалбата на едни капиталисти за сметка на други капиталисти по необходимост се изравняват в рамките на капиталистическата класа. Усъвършенствуването на машините, новите начини за използване на природните сили в производството съдействуват да се създаде през дадено работно време със същото количество труд и капитал по-голямо количество продукти, но съвсем не и по-голямо количество разменни стойности. Ако, като използвам предачната машина, мога да произведа за един час двойно повече прежда, отколкото се е произвеждало преди изнамянето ѝ, напр. 100 фунта вместо 50, в замяна на тези 100 фунта не ще получа след време повече стоки, отколкото преди за 50, защото производствените разходи са спаднали наполовина или защото със същите разходи мога да произведа този двоен продукт.

И, най-после, в каквото и съотношение класата на капиталистите, буржоазията — било в една страна, било на целия световен пазар — да разпределя помежду си чистия доход от производството, общата сума на този чист доход е винаги само сумата, с която натрупаният труд е увеличен изцяло от непосредствения труд. Следователно общата сума расте в същата пропорция, в каквато трудът увеличава капитала, т. е. в същата пропорция, в каквато печалбата се повишава спрямо работната заплата.

И така, виждаме, че дори ако останем в *рамките на откшенията между капитал и наеман труд, интересите на капитала и интересите на наемния труд са диаметрално противоположни*.

Бързо увеличаване на капитала е равносилно на бързо увеличаване на печалбата. Печалбата може да се увеличава бързо само ако цената на труда, ако относителната работна заплата намалява също тъй бързо. Относителната работна заплата може да спада дори и когато едновременно с номиналната работна заплата, с паричната стойност на труда се повишава и реалната работна за-

плата, само че се повишава не в същата прогория, в която се повишава печалбата. Ако например в благоприятни за сделките времена работната заплата се повишава с 5%, а печалбата — с 30%, сравнителната, относителната работна заплата *не се увеличава, а се намалява.*

Следователно, когато с бързото нарастване на капитала се увеличава и доходът на работника, увеличава се същевременно и обществената пропаст, която разделя работника от капиталиста, увеличава се същевременно властта на капитала над труда, зависимостта на труда от капитала.

Твърдението, че работникът има интерес от бързото нарастване на капитала, означава само следното: колкото по-бързо работникът увеличава чуждото богатство, толкова по-големи трохи отпадат за него, толкова повече работници ще получават работа и ще бъдат създавани, толкова повече ще се умножава броят на зависимите от капитала роби.

И тъй, видяхме следното:

Дори най-благоприятната ситуация за работническата класа, възможно най-бързото нарастване на капитала, колкото и да подсърява материалния живот на работника, не премахва противоположността между неговите интереси и интересите на буржасата, интересите на капиталиста. Печалба и работна заплата, както и преди, са обратно пропорционални.

Ако капиталът нараства бързо, работната заплата може да се повиши; но несравнено по-бързо се повишава печалбата на капитала. Материалното положение на работника се е подобрило, но за сметка на неговото обществено положение. Обществената пропаст, която го отделя от капиталиста, се е разширила.

Накрая:

Твърдението, че най-благоприятно условие за наемния труд е колкото се може по-бързото нарастване на производителния капитал, означава само следното: колкото по-бързо работническата класа умножава и увеличава враждебната на нея власт, господстващото над нея чуждо богатство, толкова по-благоприятни условия тя получава да работи отново за умножаване на буржоазното богатство, за увеличаване властта на капитала, дяселна, че сама си кове златните вериги, с които буржоазията я влече подире си.

Но действително ли *нарастването на производителния капитал и повишаването на работната заплата* са така неразривно свързани, както твърдят буржоазните икономисти? Не бива да им вярваме буквално всичко. Не бива да им вярваме дори и това, че колкото по-тлъст е капиталът, толкова по-добре се угоява робът му. Буржоазията е прекалено просветена, тя е прекалено пресметлива, за да споделя предразсъдъците на феодала, който се перчи с блясъка на слугите си. Условията на съществуване на буржоазията я заставят да бъде пресметлива.

Затова трябва по-подробно да изследваме въпроса:

Как влияе нарастването на производителния капитал върху работната заплата?

Когато производителният капитал на буржоазното общество, общо взето, нараства, извършва се едно *по-многостранно* натрупване на труд.

Увеличават се броят на капиталистите и размерът на техния капитал. *Увеличаването на капиталите засилва конкуренцията между капиталистите. Нарастващият размер на капиталите дава възможност да се изведат на индустриалното полесражение по-огромни армии от работници с по-гигантски оръжия за борба.*

Единият капиталист може да изтласка другия от полесражението и да завладее капитала му само ако продава по-евтино. А за да може да продава по-евтино, без да се разори, той трябва да произвежда по-евтино, т. е. да повиши производителната сила на труда колкото е възможно повече. Производителната сила се повишава обаче преди всичко чрез *по-голямо разделение на труда*, чрез по-всестранно въвеждане и постоянно усъвършенствование на *машините*. Колкото по-голяма е армията от работници, между които трудът е разделен, в колкото по-огромен мащаб се въвеждат машините, толкова повече намаляват относително производствените разходи, толкова по-производителен става трудът. Затова между капиталистите се поражда всестранно съперничество да увеличават разделението на труда и машините и да ги използват във възможно най-голям мащаб.

Но след като един капиталист в резултат от по-широкото разделение на труда, в резултат от употребата на нови машини и тяхното усъвършенствование, в резултат на по-изгодно и по-широко използване на природните сили е намерил средството със същото количество труд

или натрупан труд да произвежда по-голямо количество продукти, стоки, отколкото неговите конкуренти, напр. за същото време, за което неговите конкуренти изтъкават половин аршин платно, той може да произвежда цял аршин платно — как ще постъпи този капиталист по-нататък?

Той би могъл да продължава да продава половин аршин платно на досегашната пазарна цена, но така той не ще може да изтласка противниците си от полесражението и да увеличи собствения си пласмент. А неговата потребност от пласмент се е увеличила в същия размер, в какъвто се е увеличило и неговото производство. Наистина създадените от него по-мощни и по-скъпи средства за производство му дават *възможност* да продава стоките си по-евтино, обаче същевременно те го *заставят* да продава повече стоки, да завладява несравнено *по-голям* пазар за своите стоки; затова нашият капиталист ще продава половиния аршин платно по-евтино, отколкото неговите конкуренти.

Но капиталистът няма да продава целия аршин на същата цена, на каквата неговите конкуренти продават половин аршин, макар че производството на целия аршин не му струва повече, отколкото на другите производството на половиния аршин. Иначе той не би получил никаква добавъчна печалба, а само би си върнал при размяната производствените разходи. Неговият евентуално по-голям доход ще произлиза от това, че той е пуснал в движение по-голям капитал, а не от това, че неговият капитал е увеличил стойността си повече от другите капитали. Освен това той би постигнал желаната цел, ако определи цената на своята стока само с няколко процента по-ниско от конкурентите си. Като *подбива цените* на своите конкуренти, той ги изтиква от полесражението или им отнема поне част от техния пласмент. И, най-после, нека си припомним, че текущата цена е винаги *по-висока* или *по-ниска* от *производствените разходи* в зависимост от това, дали продажбата на една стока става в благоприятен или неблагоприятен за индустрията сезон. Според това, дали пазарната цена на един аршин ленено платно е по-ниска или по-висока от обичайните му производствени разходи, ще се менят и процентите, с които капиталистът, който е използвал нови, по-продуктивни средства за производство, ще продава над действителните си производствени разходи.

Само че *привилегията* на нашия капиталист не е дълготрайна; други, съпернически с него капиталисти въвеждат същите машини, същото разделение на труда в същия или в още по-широк мащаб и тези нововъведения стават толкова всеобщи, че цената на лепеното платно се смъква не само *под старите*, но и *под новите му производствени разходи*.

Така че капиталистите се оказват един към друг в същото положение, в което се намираха *преди* въвеждането на новите средства за производство, и когато с тези средства могат да доставят двойно количество продукти на същата цена, *сега* са принудени да продават това двойно количество продукти *под* старата цена. На равнището на тези нови производствени разходи отново започва старата игра: още по-голямо разделение на труда, още повече машини, още по-широко експлоатиране на това разделение на труда и на тези машини. И конкуренцията отново ще предизвика същото противодействие на този резултат.

Виждаме как начинът на производство, средствата за производство постоянно се преобразяват коренно, революционизират се, как *разделението на труда неизбежно води към още по-голямо разделение на труда, прилагането на машини — към още по-широко прилагане на машини, производството в голям мащаб — към производство в още по-голям мащаб*.

Това е законът, който постоянно изхвърля буржоазното производство от старите му релси и принуждава капитала да напруга производителните сили на труда, *защото той* ги е напрегнал вече — законът, който не дава спокойствие на капитала и постоянно му нашепва: *Напред! Напред!*

Това е същият закон, който в рамките на периодичните колебания в търговията неизбежно изравнява цената на дадена стока до нейните *производствени разходи*.

Каквито и мощни средства за производство да прилага капиталистът, конкуренцията ще направи тези средства за производство всеобщи — и от момента, в който те са станали всеобщи, единственият резултат от по-голямата плодовитост на неговия капитал ще бъде това, че за *същата цена* сега той трябва да доставя 10, 20, 100 пъти повече продукти, отколкото преди. Но тъй като той ще трябва да пласира може би 1000 пъти повече, за да уравни новеси по-ниската продажна цена с по-голямо количе-

ство пласирани продукти; тъй като сега му е необходима по-масова продажба не само за да спечели повече, но и за да възстанови производствените разходи — самите оръдия на труда, както видяхме, все повече поскъпват, — и тъй като тази масова продажба е станала жизнен въпрос не само за него, но и за съперниците му, старата борба започва отново, и *то толкова по-ужесточено, колкото по-плодовити са изобретенията вече средства за производство. Следователно разделението на труда и прилагането на машини ще продължи да се развива в несравнено по-голям мащаб.*

Каквато и да е мощта на прилаганите средства за производство, конкуренцията се стреми да отнеме на капитала златните плодове на тази мощ, като свежда цената на стоката до производствените разходи, следователно — в същата степен, в която може да се произвежда по-евтино, т. е. със същото количество труд да се произвежда повече — тя прави по-евтиното производство, доставянето на все по-големи количества продукти за същата ценова сума неотменим закон. Така капиталистът не би спечелил нищо от своите усилия освен задължението да произвежда повече за същото работно време, с една дума, *по-трудни условия за нарастване стойността на своя капитал.* Затова, докато конкуренцията постоянно го преследва със своя закон за производствените разходи и всяко оръжие, което той кове против съперниците си, се обръща против самия него, капиталистът постоянно се стреми да надхитри конкуренцията, като на мястото на старите машини и старото деление на труда безспирно въвежда нови, наистина по-скъпи, но по-евтино произвеждащи машини и ново деление на труда, без да чака, докато вследствие на конкуренцията тези нововъведения остаряват.

Да си представим сега, че тази трескава дейност обхваща *едновременно целия световен пазар* — и ще разберем как нарастването, акумулацията и концентрацията на капитала имат за последица непрекъснато, надпреварващо самото себе си и във все по-огромни мащаби осъществявано деление на труда, прилагане на нови машини и усъвършенствуване на старите.

Но как тези обстоятелства, които са неделими от нарастването на производителния капитал, влияят върху определянето на работната заплата?

По-голямото деление на труда дава възможност

на *един* работник да извършва работата на 5, 10, 20 души; следователно то увеличава конкуренцията между работниците 5, 10, 20 пъти. Конкуренцията между работниците се изразява не само в това, че един от тях се продава поевтино от другия; тя се изразява и в това, че *един* работник извършва работата на 5, 10, 20 души; и въведеното от капитала и все по-разширявано *разделение на труда* принуждава работниците да правят този вид конкуренция.

По-нататък: колкото повече се увеличава *разделението на труда*, толкова повече се *опростява* трудът. Особената сръчност на работника загубва всякаква стойност. Той се превръща в проста, еднообразна производителна сила, от която не се искат особени физически или умствени способности и навици. Неговият труд става достъпен за всички. Затова от всички страни го притискат конкуренти — и щепомним още, че колкото една работа е по-проста и по-лесно се научава, колкото по-малко производствени разходи са нужни за нейното усвояване, толкова по-ниско се смъква работната заплата, защото тя, както цената на всяка друга стока, се определя от производствените разходи.

Следователно, колкото по-неудовлетворяващ и по-досаден става трудът, толкова повече се засилва конкуренцията и се намалява работната заплата. Работникът се старее да запази размера на работната си заплата, като работи повече: било като се труди повече часове, било като произвежда повече за един час. Подтикван от нуждата, той засилва така още повече гибелните последици от разделението на труда. Резултатът е: *колкото повече той работи, толкова по-малка заплата получава* — и то по простата причина, че колкото повече работи, толкова по-силна конкуренция той прави на другарите си по работа и така ги превръща в свои конкуренти, които се предлагат на същите лоши условия, както и той самият; следователно по простата причина, че в края на краищата той прави конкуренция *на самия себе си като член на работническата класа.*

Машините предизвикват същите последици в много по-голям мащаб, като изместват сръчни работници с не-сръчни, мъже — с жени, възрастни — с деца; когато се въвеждат машини за пръв път, работниците на ръчния труд масово се изхвърлят на улицата, а когато се усъвършенствуват, подобряват и заменят машините с по-про-

дуктивни машини, тогава се уволняват работници на малки групи. По-горе обрисовахме в бегли черти индустриалната война на капиталистите помежду им; *особеност на тази война е, че сраженията в нея се печелят не толкова с вербуване, колкото с уволняване на работническата армия. Пълксводците, капиталистите, се състезават помежду си кой може да уволни повече индустриални войници.*

Наистина буржоазните икономисти ни разправят, че работниците, станали излишни поради машините, намирали работа в *нови* отрасли на производството.

Те не се осмеляват да твърдят направо, че в новите отрасли на труда намират подслон същите работници, които са уволнени. Фактите говорят твърде силно против тая лъжа. Всъщност те твърдят само, че за *други съставни части на работническата класа*, напр. за оная част от младото работническо поколение, която вече била готова да навлезе в загиналия отрасъл на индустрията, ще се открият нови възможности за работа. Това, разбира се, е голямо утешение за отпадналите работници. На господата капиталистите не ще липсва свежа, годна за експлоатация кръв и плът — и те оставят мъртвите да погребват своите мъртъвци. Това е една утеха, която буржоата намират по-скоро за себе си, отколкото за работниците. Защото ако машините унищожеха цялата класа на наемните работници — какви ужасни времена биха настъпили за капитала, който без наеман труд престава да бъде капитал!

Но да допуснем, че както непосредствено изместените от машините работници, така и цялата част от младото поколение, която вече е дебнела за тази работа в дадения отрасъл, *намерят нова работа*. Може ли да се вярва, че новата работа ще се заплаща тъй високо, както изгубената? *Това би противоречило на всички икономически закони*. Видяхме, че съвременната индустрия води към постоянно заменяване на по-сложна, по-висша работа с по-опростена, по-низша.

Следователно как би могла една работническа маса, изхвърлена от машините от един индустриален отрасъл, да намери убежище в друг отрасъл, освен ако не е *заплащана по-ниско, по-лесно?*

Като изключение се сочат работниците, заети с производството на самите машини. Щом индустрията иска и

употребява повече машини, броят на машините неизбежно щял да се увеличава, следователно щяло да расте и производството на машини, а заедно с това и броят на заетите в това производство работници; при това работниците, заети в тоя отрасъл на индустрията, били квалифицирани, дори образовани работници.

След 1840 г. това твърдение, което и дотогава беше вярно само наполовина, изгуби всякаква сянка на правдивост, защото за производството на машини все по-всестранно се употребяват машини, не повече и не по-малко отколкото за производството на памучна прежда; а работниците в машинните фабрики в сравнение с тъй свършените машини могат да играят ролята само на съвсем прости машини.

Но вместо отпратения поради машините мъж фабриката може би дава работа на *три* деца и на *една* жена! А няма заплатата на мъжа не би трябвало да стига за трите деца и една жена? Нима минимумът на работната заплата не би трябвало да бъде достатъчен за запазване и увеличаване на рода? Какво доказват следователно тези любими буржоазни фрази? Само едно: че за да се осигури препитанието на *едно* работническо семейство, сега се употребяват *четири* пъти повече работнически живота, отколкото преди.

Да резюмираме: *Колкото повече нараства производителният капитал, толкова повече се разширява разделението на труда и прилагането на машини. Колкото повече се разширява разделението на труда и прилагането на машини, толкова повече се засилва конкуренцията между работниците, толкова повече намалява тяхната работна заплата.*

А освен това работническата класа се попълва и от *по-горните слоеве на обществото*; в редовете на пролетариата попадат редица дребни индустриалци и дребни рентистри, на които не остава нищо друго, освен по-скоро да вдигнат ръцете си наред с ръцете на работниците. Така гората от ръце, прострени нагоре и искащи работа, става все по-гъста, а самите ръце — все по-мършави.

От само себе си се разбира, че дребният индустриалец не може да издържи борбата, едно от първите условия на която е да произвежда във все по-големи мащаби, т. е. да бъде именно *едър*, а не дребен индустриалец.

Също така не се нуждае от по-нататъшни пояснения

и туй, че лихвата от капитала намалява в същата степен, в каквата се увеличават масата и броят на капитала, т. е. в каквата нараства капиталът, че затова дребният рентниер не може да живее повече от своята рента и е принуден да се насочи към индустрията, т. е. да увеличи редовете на дребните индустриалци, а с това и броя на кандидатите за пролетарни.

И, най-после, колкото повече описаното по-горе развитие заставя капиталистите да експлоатират във все по-големи мащаби съществуващите вече огромни средства за производство и за тази цел да привеждат в движение всички пружини на кредита, толкова повече зачестяват индустриалните земетръси, при които търговският свят се запазва само като жертвува на подземните богове част от богатствата, продуктите, дори и от производителните или — с една дума, увеличават се *кризите*. Те зачестяват и стават все по-остри, защото колкото повече расте количеството на продуктите, следователно и нуждата от разширени пазари, толкова повече се стеснява световният пазар, толкова по-малко нови пазари остават за експлоатация, тъй като всяка преходна криза е въвлякла в световната търговия някой нов или дотогава само повърхностно експлоатиран пазар. Но капиталът не само *живее* от труда. Като знатен варварин робовладелец той отнася със себе си в гроба трупове на своите роби — цели катакомби на работници, загинали през кризите. И така, виждаме: *ако капиталът расте бързо, несравнено по-бързо расте конкуренцията между работниците, т. е. колкото по-бързо расте капиталът, толкова повече намаляват относително източниците за работа, средствата за живот на работническата класа; и все пак бързото нарастване на капитала е най-благоприятното условие за наемния труд.*

Написано въз основа на лекциите,
прочетени през втората половина
на декември 1847 г.

Карл Маркс и Фридрих Енгелс.
Съчинения. Т. 6, с. 427—468.

Бележки

НАЕМЕН ТРУД И КАПИТАЛ

¹ В основата на произведението *«Наеман труд и капитал»* са възлагнали лекциите, които Маркс прочел в Дружеството на германските работници в Брюксел през втората половина на декември 1847 г. Запазил се е ръкопис, преписан от Й. Вайдемайер и почти напълно отговарящ на публикувания в *«Neue Rheinische Zeitung»* текст, под заглавие *«Работна заплата»*. В началото на 1848 г. Маркс направил опит да публикува произведението в Брюксел. Обаче издаването било спряно поради изгонването му от Белгия.

Трудът бил публикуван за пръв път като уводни статии в *«Neue Rheinische Zeitung»* от 5—8 и 11 април 1849 г. под заглавие *«Наеман труд и капитал»*. Печатането на тези статии било прекъснато поради временното заминаване на Маркс от Кьолн, а след това поради изострянето на политическото положение в Германия и спирането на *«Neue Rheinische Zeitung»*.

Още тази първа публикация на *«Наеман труд и капитал»* допринесла за пропагандирането на идеите на научния социализъм сред немските работници. Така по решение на комитета на кьолнския работнически съюз тези статии на Маркс били препоръчани за обсъждане в работническите съюзи в Кьолн и в други градове.

След спирането на *«Neue Rheinische Zeitung»* Маркс възнамерявал да издаде *«Наеман труд и капитал»* в отделна брошура, но самият той не успял да изпълни намерението си. Първото отделно издание на това произведение излязло в Бреслау в 1860 г. без участието на Маркс. Второто било издадено пак там в 1881 г. С участието на Енгелс и с негови кратки уводни бележки относно историята на публикацията на това произведение излязло ново издание през 1884 г. в Хотинген-Цюрих. Първият превод на *«Наеман труд и капитал»* бил направен на руски език (от немското издание от 1880 г.); той излязъл в Женева в 1883 г.

През 1891 г. под редакцията и с увод от Енгелс излязло ново издание на брошурата, предназначено за пропаганда сред работниците. В текста на това издание Енгелс направил някои изменения и допълнения с цел да приведе изложението в съответствие с по-нататъшното развитие на Марксовото икономическо учение.

В настоящия том трудът на Маркс се печата по текста на немското издание от 1891 г. със съществени изменения, направени от Енгелс. — 9.

- Енгелс написал този увод за новото отделно издание на «Наемен труд и капитал», излязло в Берлин в 1891 г. В началото на своя увод Енгелс изцяло възпроизвежда встъпителната бележка, която той написал за предишното издание на това произведение, излязло в 1884 г.

Уводът се разпространил широко в работническия и социалистическия печат, публикуван бил като самостоятелна статия. Преди излизането на брошурата той бил публикуван в притурката на вестник «Vorwärts», бр. 109 от 13 май 1891 г., под заглавие «Наемен труд и капитал». С известни съкращения бил отпечатан във вестник «Freiheit», бр. 22 от 30 май 1891 г., в италианското списание «Critica Sociale» («Социална критика»), кн. 10 от 10 юли 1891 г., във вестник «Socialiste», бр. 44 от 2 юли 1891 г., и в 1892 в алманаха на френското социалистическо списание «Question Sociale» («Социален въпрос»), а така също и в други органи.

Уводът бил включван във всички следващи издания на произведението на Маркс, излизали на много езици в превод от изданието от 1891 г. — II.

- Дружеството на германските работници в Брюксел било основано от Маркс и Енгелс в края на август 1847 г. за политическата просвета на германските работници, живеещи в Белгия, и за пропагандиране идеите на научния комунизъм сред тях. Под ръководството на Маркс и Енгелс и техните съратници дружеството станало легален център за обединяване на германските революционни пролетарии в Белгия и поддържало пряка връзка с фламандските и валонските работнически клубове. Най-добрите елементи от дружеството влизали в брюкселската община на Съюза на комунистите. Дейността на Дружеството на германските работници в Брюксел била преустановена насъщо след Февруарската буржоазна революция от 1848 г. във Франция поради арестите и екстернирането на неговите членове от белгийската полиция. — II.

- Става дума за интервенцията на царските войски в Унгария през 1849 г., за да бъде потушена Унгарската буржоазна революция и възстановена властта на австрийските Хабсбурги, както и за въстанията в защита на имперската конституция (приета от франкфуртското Национално събрание на 28 март 1849 г.), които били последният етап на буржоазнодемократическата революция от 1848—1849 г. в Германия. Конституцията била отхвърлена от повечето германски правителства. — II.

- По-късно в ръкописното наследство на Маркс бил открит подготвителният план на последната или редицата последни лекции за наемния труд и капитала, озаглавен «Работна заплата» и датиран «Брюксел, декември 1847 г.» (Вж. Маркс, К., Ф. Енгелс. Съч. Т. 6, с. 579—602). По своето съдържание този ръпис от части допълва незавършеното произведение на Маркс «Наемен труд и капитал». Той бил публикуван за пръв път през 1924 г. на руски език в списание «Социалистическое хозяйство», а през 1925 г. на езика на оригинала в списание «Unter dem Banner des Marxismus» («Под знамето на марксизма»). Но подготве-

ните за печат заключителни части на произведението «Наемен труд и капитал» не са открити сред ръкописите на Маркс — 11.

- 6 Вж. настоящия том, с. 125—152 и Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 23, с. 43—80. — 13.
- 7 Енгелс цитира първия том на «Капиталът» (вж. Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 23, с. 543). — 16.
- 8 Вж. Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 23, с. 178—188. — 17.
- 9 Енгелс има предвид чествването на Първи май в 1891 г. В някои страни (Англия, Германия) първомайският празник бил празнуван в първата неделя след 1 май, която през 1891 г. се падала на 3 май. През първомайските дни на 1891 г. се състояли работнически митинги и демонстрации в много градове на Англия, Австрия, Германия, Франция, Италия и други страни. През 1891 г. празникът на международната пролетарска солидарност бил чествуван за пръв път в Русия въпреки жестоките преследвания на участниците от царските власти. — 19.
- 10 Маркс има предвид революциите от 23 и 24 февруари в Париж, от 13 март във Вiena и от 18 март в Берлин през 1848 г. — 20.

РАБОТНА ЗАПЛАТА, ЦЕНА И ПЕЧАЛБА

- 1 Този труд е текстът на доклада, прочетен от К. Маркс на английски език на заседанията на Генералния съвет от 20 и 27 юни 1865 г. Повод за написването на доклада дали речите на члена на съвета Джон Уестън, произнесени на 2 и 23 май, които се опитвал да докаже, че е безполезно за работниците да се повишава общо равнището на паричната работна заплата, и оттук правел извода за «вредата» от професионалните съюзи. Текстът на доклада се е запазил във вид на ръкопис на Маркс. За пръв път докладът бил публикуван в Лондон в 1898 г. от дъщерята на Маркс Елеонора под заглавие «Value, price and profit» («Стойност, цена и печалба») с предговор на Е. Евелинг. Уводът и първите шест раздела в ръкописа не са имали заглавия и били озаглавени от Евелинг. В настоящото издание всички тези заглавия, с изключение на общото, са поставени в квадратни скоби. — 51.
- 2 Става дума за предвиждания от временния устав на асоциацията конгрес, който трябвало да бъде свикан в 1865 г. в Брюксел. По настояване на Маркс, който смятал, че местните секции на Интернационала не били още достатъчно укрепнали и свикването на конгрес ще бъде преждевременно, вместо конгрес в Брюксел била свикана конференция в Лондон, която се провела от 25 до 29 септември 1865 г. — 53.
- 3 Имат се предвид законите, които били приети от Конвента на 4 май, 11 и 29 септември 1793 и 20 март 1794 г. и определяли твърди максимални цени на зърнените храни, брашното и другите предмети за потребление наред с твърдата максимална работна заплата. — 62.
- 4 През септември 1861 г. в Манчестър се състояло редовното 31-во